

Recenze

FRANZ, Martin.

IVAN MÁLEK A VĚDNÍ POLITIKA 1952–1989 ANEB JEDINÝ OPRAVDOVÝ KOMUNISTA?

Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. 387 s.

Publikace Martina Franze je významným příspěvkem historiků k porozumění institucionálním změnám, které se u nás udály po druhé světové válce v oblasti akademické a průmyslové vědy. Autorova pozornost – jak to indikuje název monografie – je soustředěna zejména na osobnost Ivana Máška a jeho prostřednictvím zejména na problematiku biologických věd a budování ČSAV. Na tento základní rámec pak navazují i širší souvislosti, které se pojí s vyjasňováním statutu ČSAV v rámci dalších výzkumných organizací a orgánů veřejné správy a vědní politiky státu. Obdobné průniky do dalších oblastí a sociálních problémů mají vztah i k samotné aktivitě Ivana Máška: byl nejen aktivním badatelem i organizátorem vědy, ale také veřejně zastával významné ideové představy o sociální a kulturní úloze vědy i obdobně významné politické funkce. V předloženém textu lze tedy dobře sledovat nejen dopady dobových proměn na životní situace angažovaného jednotlivce, ale i pozadí významných strukturálních a mocenských změn, které čerpalo podporu z aktivit situovaných jednotlivců, ale také je současně formovalo/deformovalo. Ve své recenzi bych chtěl nejprve doložit výše uvedený obsahový záběr studie a poté se budu věnovat zhodnocení autorova textu. Při hodnocení textu vycházím přirozeně ze své badatelské zkušenosti. Ta se opírá o poznatky sociálních studií vědy, techniky a inovací a o výzkumy sociálních transformací současné vědy ve světě i u nás včetně jejich institucionálních forem. Upozorním tedy na ty autorovy argumenty, které v mém interpretačním rámci nabývají na váze. Zčásti mohou také uplatnit osobní zkušenost, kterou jsem zažíval a získal v době, jež se zčásti týká časového rámce autorovy analýzy.

Po krátkém úvodu, který charakterizuje situaci domácích vědců obecně, a zejména v kontextu zakládání a fungování ČSAV zvláště, se autor věnuje biografii Ivana Máška. Jak již bylo výše uvedeno, je biografický pohled na angažovaného vědce proscen dobovými událostmi. Posledně jmenovaná okolnost se prosazuje do členění jednotlivých kapitol. Pro charakteristiku

Máškovy situace a jeho úlohy při zakládání ČSAV jsou důležité spíše jeho profesní než politické zkušenosti. V poválečném kontextu, který byl určován soustředěným úsilím k obnově země, dochází k posilování etatistických a centralizačních praktik správy, což se prosazovalo při zakládání ústředních ústavů výzkumu (po roce 1948) a při zakládání ČSAV (1952). Ivan Mášek byl v tomto období zkušeným badatelem v důležité oblasti biologických věd, disponoval zkušenostmi z výzkumu na vysokých školách a mezinárodními kontakty. Mohl tedy využívat – a také aktivně využíval – politickou poptávku po centrální koordinaci výzkumu (byla podporována nejen komunisty, ale také sociálními demokraty). Autor zajímavě poukazuje na klíčový shluk hodnotových orientací, které zřejmě motivovaly Máška k jeho angažovanosti. V jeho kritickém pohledu a negativním hodnocení to byly projevy specializace vědy do dílčích oborů, nepřiměřená autonomie badatele a vědeckých komunit, hodnotová neutralita vědce, které označil za brzdy vědeckého pokroku. V očekávaném a pozitivním výhledu pak zdůrazňoval potřebu kolektivní práce a výraznější ideové/ideologické podněty pro orientaci vědy na řešení problémů společnosti.

Text, který pojednává o založení ČSAV, má stále aktuální význam pro porozumění současné situaci. Radikální změny provedené v tehdejší době působí nadále jako strukturální okolnosti ovlivňující možné změny v institucionálním uspořádání dnešního domácího systému výzkumu a vývoje. Řada argumentů a principů, které doprovázely institucionální změny ve vědě ve čtyřicátých a padesátých letech v hospodářsky vyspělých zemích, navazuje na osvícenské představy a vyjadřuje také ideové katarze spojené s důsledky 2. světové války. Tento vliv byl u nás spojen s marxistickým učením a s Marxovou (osvícenskou) ideou o všeobecné transformující úloze vědy. Současně se však tento interpretační rámec projevoval i v západních demokraciích. Působil zde jednak prostřednictvím Bernalových koncepcí (Bernal 1960, Steiner 1959), jednak prostřednictvím poválečné-

ho vlivu koncepcí výzkumné politiky USA. Šířil se zejména díky poválečné spolupráci západních zemí v rámci OECD. Zatímco Bernalův vliv byl spíše ideový a měl významné oponenty (např. Poppera, Polanyiho a řadu dalších), severoamerický vliv byl spíše pragmatický a prakticky fungující. Vycházel ze zkušeností válečného (manhattanského) projektu a promítl je do principů poválečné výzkumné politiky USA (rozlišení mezi základním a aplikovaným výzkumem, autonomní rozhodování akademické komunity o výzkumných prioritách).¹ Tento přístup však již v šedesátých letech minulého století procházel zásadní revizí (viz blíže Müller 2002, s. 119–125). Málkův pohled korespondoval s těmito zkušenostmi a byl silně ovlivněn jeho vyostřeným (revolučním) stanoviskem, že jde o „boj nového se starým“, který se týká nejen vědy, ale i člověka a společnosti. Autor dokumentuje Málkovu úlohu nejen v prosazování plánovacích postupů ve vědě a úlohu základního výzkumu v koordinaci celé národní soustavy výzkumu a vývoje, ale i jeho obavy z oslabení výzkumného potenciálu vysokých škol a průmyslové vědy. V kontextu následných politických korekcí druhé poloviny padesátých let (posílení rezortního výzkumu a vývoje) se zřetelně projevuje Málkova orientace na Bernalovu vizi o sociální úloze vědy a jeho rezonance spíše s ideologicky orientovaným segmentem ve vedení KSČ než s jeho technokratickým křídlem. Reflexi tohoto napětí autor přesvědčivě dokumentuje i na folii osobních vztahů mezi F. Šormem a I. Málkem. Klesající Málkův politický vliv je doprovázen jednak jeho kritikou stávajícího (technokratického) stavu a zčásti i přesunem do dalších oblastí jeho ideových vizí a badatelských zkušeností. Šlo o jeho působení v Socialistické akademii, kde spatřoval důležité „bojiště nového se starým“ při prosazování humanizující úlohy vědy. Autorova detailní dokumentace Málkovy situace však navádí ke stanovisku, že zde již dochází spíše k politické manipulaci jeho osobou a využívá se jeho „čitelnosti“ plynoucí z jeho ideového zaujetí.

Pohled na šedesátá léta minulého století prizmatem Málkovy angažovanosti již zřetelně indikuje „rozpačitost“ doby i jeho osobní situace. Boj starého s novým se přesunul do praktické oblasti, do hledání možných forem nového, do experimentování s možnými formami socialistického soužití. Málek evidentně sympatizoval s ideou lidské tváře socialismu a reformními koncepcemi, které připravily týmy odborníků z pověření UV KSČ. Autor se na mnoha místech odvolává na jeho sympatizování s koncepcí vědeckotechnické revoluce zpracovanou týmem R. Richty. Ve své monografii z poloviny šedesátých let Málek poukazuje na některé nové okolnosti, které se mu zdají z hlediska získaných zkušeností a osvojených vizí jako důležité (auto-

nomie vědeckých institucí, nový přístup k vedoucí úloze strany, význam vědecké komunity a mezinárodní spolupráce). Jak ale lze hledat nové cesty a experimentovat ve společnosti s totalitním politickým režimem? Zřetelnou odpověď poskytly události po sovětské okupaci. Autorova reflexe dopadu následných událostí a „normalizace“ na politickou a vědeckou osobnost Iva- na Mála prezentuje důkladně, barvitě a s možností typifikace bezvýhodnost jeho usilování o humanistické cíle. Systém „politických prověrek“ (nezbytný předpoklad fungování uzavřeného systému v podmínkách lidských společností), jehož byl Málek důležitým aktérem se svou vizí boje nového se starým, nyní dopadl s brutální silou na něho samotného. Jeho nahrazení ve funkci ředitele ústavu V. Zalabákem (jak si dobře vzpomínám) mělo silný alarmující dopad na tehdejší osazenstvo akademické instituce. Normalizační období v Málkově situaci označuje autor metaforicky a výstižně jako „limity vzdoru“. Jak dokládá v textu, souvisí zřejmě potenciál vzdoru s jeho již výše uvedeným bernalovským zaujetím pro sociální a emancipační úlohu vědy; ovlivňovalo to zřejmě také jeho distancovaný postoj k demokraticky orientovaným disidentským aktivitám a naivní očekávání o přijetí „jeho pravdy“ stranickými orgány, které však již jen pragmaticky a cynicky čelily rozpadu totalitního vládnutí.

V druhé části recenze bych se chtěl věnovat hodnocení textu. Monografii hodnotím pozitivně. Představuje velmi důkladně zpracovanou dokumentaci sledovaného tématu. V životním cyklu I. Mála interpretuje cyklus totalitního politického režimu. Autorovi se podařilo v tomto rámci nabídnout výstižná zobecnění k problému postavení vědce a vědeckých komunit v totalitním režimu, k fungování vědeckých institucí v centralizovaném politickém režimu a ke způsobům reflexe a řešení vznikajících problémů. Svůj zobecňující přínos autor shrnuje v poslední kapitole – závěru monografie. Zde autor poukazuje na silný ideový potenciál I. Mála zaměřený na významnou sociální transformaci a úlohu vědy v nich. Současně upozorňuje na význam řady situačních okolností – soupeření s F. Šormem; vliv neformálních sítí v rámci oboru, akademické instituce i politických orgánů; napětí mezi vědci různých oborů a jejich přesahy do širších komunikačních platforem jak na poli akademické vědy (v Málkově pojetí pomocí filozofie a ideologie), tak i ve vztahu k průmyslové vědě, výzkumu v oblasti zdravotnictví a zemědělství a k politickým aktérům. Na tyto problémy pak navazují konkrétnější přístupy týkající se vztahů základního a aplikovaného výzkumu, úlohy vysokých škol a rezortních výzkumných ústavů. Autor poukazuje na Málkův přínos pro budování tehdejší vědní politiky. Barvitě a přesvědčivě je představen cyklus osobní situace I. Mála a jeho politického přesvědčení: v zakladatelském období poválečného režimu to přinášelo pro jeho jednání výrazné mocenské efekty, avšak s přechodem vládnutí etablované politické elity na manipulativní formy se

¹ Představy o poválečné výzkumné politice USA v oblasti akademické vědy byly formulovány v tzv. Bushově zprávě, o kterou požádal prezident USA (Bush 1945).

dostává jeho osobnost do tíživého konfliktu mezi osobní odpovědností a svědomím.

Výše uvedená pozitiva recenzované práce – důkladnou dokumentaci k sledovanému tématu a zobecnění prezentovaných poznatků – bych chtěl využít ke kritickému pohledu na recenzovanou práci. Opírám se při tom o svou badatelskou zkušenost, která umožňuje využít dosažené teoretické přístupy při studiu vědy a techniky a jejich pomocí interpretovat události zaznamenané a hodnocené autorem spíše induktivně zobecňujícím postupem. Zejména bych chtěl zhodnotit prezentovaný Málkův vliv na vědní politiku a reformy výzkumných institucí. Zde chci dodat, že formování sociálněvědních studií vědy a techniky bylo v šedesátých letech ve světě výrazně stimulováno humanitními obory (zejména historií a filozofií vědy) a posléze bylo podpořeno dalšími sociálními vědami, zejména sociologií a politikou. Dnes již představuje institucionalizovanou oblast mezioborových studií vědy a techniky a rozvinutou formu reflexivity samotné vědy. Je nutno k tomu připomenout, že tento trend byl zachycen v šedesátých letech i u nás, avšak byl ovlivněn bernolovskou koncepcí, která počítala s osvícenskou představou univerzality a nepochybností moderního (vědeckého) vědění.² Proto také nebyla a nemohla být podpořena kritickým zkoumáním v sociologické a politologické perspektivě. Potřeba širší reflexivity vědy pak zůstávala v rukou angažovaných přírodovědců, což nevytvářelo – jak výstižně ukazuje recenzovaná monografie – dostatečné poznávací i sociální zdroje pro její praktické prosazení ani uspokojující oporu pro využití humanisticky orientovaného potenciálu přírodovědců.

Úhel pohledu, který chci při svém hodnocení sledovat, byl již konkrétně naznačen ve výše uvedeném odkazu na kontext vzniku pojmového rozlišení mezi základním a aplikovaným výzkumem. Jde o určitou situační konstrukci, která byla uplatňována ve výzkumné politice členských zemí OECD. Navazovala na válečné a poválečné zkušenosti, kdy bylo možné využít vědecké poznatky v rozvoji techniky a masové výroby, což přineslo významné pokrytí základních lidských potřeb. Tento tzv. lineární přístup, resp. model „tlaku vědy“, však nevěnoval pozornost šíření, distribuci a využívání vědeckých poznatků, což byla klíčová témata vědní politiky od šedesátých let minulého století.³ V kontextu těchto transformací je pak pohled na domácí situaci

ještě vyostřenější, než to vyplývá z autorovy interpretace – pojmová označení základní a aplikovaný výzkum vedla k rozčlenění a legitimizaci růstu výzkumu ve dvou institucionálních rámcích bez šance na jejich propojování (dívejte s ohledem na povahu mocenského prostředí a nyní s ohledem na nerovnosti v distribuci výzkumných zdrojů a jejich celkové omezenosti). Tuto připomínku lze doplnit ještě poznatkem o evoluci typů institucionalizace vědy. V českých zemích se prakticky prosadil tzv. německý typ založený na decentralizaci a soutěži univerzit a humboldtovském principu jednoty výzkumu a výuky, který překonával francouzský centralizovaný typ (převzalo ho carské Rusko). Německý model byl převzat v USA a dále rozšířen o vazby vědy k praktickým podnikatelským sféram. Americký model institucionalizace akademické vědy je profilující pro dnešní situaci ve světě. V tomto pohledu pak reformy, které u nás proběhly ve čtyřicátých a padesátých letech minulého století, představují spíše „krok zpět“ v této linii, a ne hledání nové formy v návaznosti na domácí tradice (Purkyňovy představy, napojení na dřívější akademie) nebo problematický sovětský vzor. Obdobné ostřejší vidění prezentovaných problémů se týká osobního napětí mezi Málkem a Šormem a v pozadí ležící strukturální změny související s přesuny významu mezi různými vědními obory. V období po druhé světové válce evidentně rostl ve světě význam biologických věd jako dominující oblasti vědy.⁴ I zde lze na konkrétních osobních situacích i mocenském prostředí pozorovat, s jakými vlivy se tento trend prosazoval – jednak chybně pod vlivem lisenkismu a posléze ve „zpečném chodu“ v příklonu k chemickým oborům. Poslední poznámka se týká významu generačních zkušeností a myšlenkových vzorců či mentalit, které ovlivňovaly generaci intelektuálů prosazujících reformy vědeckých institucí. Protektorátní zkušenost výrazně dopadala na humanisticky založené intelektuály, orientovala je přirozeně na radikální reformy a angažovanost v politickém životě. To byla všeobecná evropská situace. Tento potenciál vedl také k otázce, jaký smysl má věda pro společnost. Většina vědců přijala status „normální vědy“ – přimkla se k výzvě růstu vědění a rozšiřovala poznatky ve své specializaci. Mnozí však viděli obrysy revolučních změn a změn paradigmatu a odpověď hledali v širších kulturních souvislostech. Robustnější reflexivita samotné vědy se formovala zejména z těchto zdrojů. Málkovo úsilí bych zařadil do tohoto kontextu – vystihoval určitý obecnější trend, avšak jeho prosazení nebylo možné v kontextu uzavřeného/totalitního politického režimu.

² Spolu s posilováním koordinační kapacity ČSAV při centrálním řízení domácího výzkumu a vývoje (tzv. výzkumné a vývojové základny) na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století byla vedle administrativně plánovacích kapacit Ústavu plánování vědy ČSAV také budována skupina pro bádání v oblasti „vědy o vědě“.

³ Kvalitativní zvrát v přístupech k vědní politice byl obsažně zformulován v tzv. Brooksově zprávě, která byla přijata a publikována v OECD (Science 1971).

⁴ Dominantní pozice určitého oboru reagovala nejen na praktickou úlohu vědy při řešení lidských a sociálních problémů, ale také na její vnitřní teoreticko-metodologickou robustnost v přijímání vlivu ostatních vědních oborů a ovlivňování celkové metodologické situace ve vědě. Příkladem posledně jmenovaného vlivu biologických věd je Bertalanffyho teorie systémů a rozšíření systémových a funkcionálních přístupů ve všech vědních oborech. Tento trend zřetelně reflektoval i I. Málek, avšak v nerealistické podobě ideologizace vědy.

Franzova monografie nabízí čtenářům podobně jako recenzentovi bohatou dokumentaci a podněty pro poučení i kritické zvažování postavení vědy v současných společnostech. Určitě zaujme Málkovy vrstevníky, kteří si na jeho příběhu mohou dokreslit bílá místa prožitých situací. Souhlasím také s autorovým názorem, že tento dobově zařazený příběh přispívá k porozumění současným problémům vědy u nás. I když jsem poukázal na potřebu teoretičtější opory pro interpretaci sledované problematiky, oceňuji v práci její pří-

nos k institucionální analýze – dokumentuje, jak angažovanost situovaných jednotlivců ovlivňuje institucionální změny a jak nedostatek otevřené veřejnosti omezuje reflexivitu zúčastněných aktérů a prosazení reálných institucionálních změn. V tomto ohledu představuje monografie podnětné čtení i pro badatele z dalších oblastí humanitních a sociálních věd, kteří se věnují studiu institucí.

Karel Müller

Literatura

1. BERNAL, J. D. *Věda v dějinách*. Díl I a II. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960.
2. BUSH, V. *Science – the endless frontier*. (Report presented to President). Library of Congress, 1945.
3. MÜLLER, K. *Industriální zdroje, ekonomický růst a sociální změna*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.
4. *Science, Growth and Society: a new perspective*. Paris: OECD, 1971.
5. STEINER, H. (ed.). *J. D. Bernal's The social function of science 1939–1989*. Berlin: Akademie-Verlag, 1989.

RUPPEL, Carol L.; VESELÁ, Katerina.

ACADEMIC WRITING. WRITING RESEARCH PAPERS IN ENGLISH FOR SLOVAK AND CZECH STUDENTS.

Nitra: SPU, 2010. 171 s.

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre za podpory J. W. Fulbright Comission vydala ve skromném nákladu (120 výtisků) publikaci, jejímž cílem je seznámit slovenské a české studenty se stylem psaní, jenž je vyžadován v anglosaských akademických kruzích. Akademickým stylem psaní je zde v zásadě míněn odborný text. Je vymezen jakožto styl, jímž se v akademickém prostředí píše texty určené učitelům, akademickým pracovníkům a badatelům. Konkrétně jde o „kompozice, výzkumné zprávy, bakalářské a magisterské práce apod.“ (s. 11). Autor v takovém textu referuje o výsledcích svého bádání, jímž nemusí být jen empirický výzkum, ale též vyhledávání informací „v knihách, na internetu, v rozhovorech (s experty J. Š.), videích atd.“ (12), výsledkem pak je nějaká forma tvůrčí kompilace, na niž autorky zaměřily svůj výklad.

Práce je rozdělena do čtyř částí, z nichž první je věnována výběru tématu, druhá vyhledávání a zpracování informací, třetí vlastnímu procesu psaní a čtvrtá, která je nejspornější, některým úskalím anglické mluvnice.

V první části (22 stran) je na konkrétních příkladech poměrně detailně rozebrán proces výběru tématu od prvního nápadu přes počáteční rešerši po specifikaci tématu do jasně formulované otázky, na niž má text odpovědět. V této části čtenář také nalezne několik doporučení, jak si vést poznámky o zdrojích, s nimiž pracuje. V závěrečné kapitole této části s názvem „So what?“ autorky doporučují věnovat zvláštní pozornost formulaci klíčové otázky (základního tvrzení), která by měla být natolik poutavá, aby v čtenáři plánovaného textu vzbudila zvědavost.

Druhá část (42 stran) nazvaná *Research – Finding Information* je rozdělena do osmi dále členěných kapitol zabývajících se dekompozicí otázky či řešeného problému do podotázek a předpokládanou strukturou textu (kap. 2.1), rozlišením primárních a sekundárních zdrojů a hodnocením jejich důvěryhodnosti (kap. 2.3.1 a 2.3.2), typy databází a jejich využíváním (2.4), rychločtením a pořizováním poznámek (2.5). Pozornost je rovněž věnována podkladům k odkazovému aparátu a dvěma normám uvádění bibliografických údajů, a to ISO 690 a APA (kap.